

UDK: 159.9:351.74

Xamza SAFAROV,
Tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi, O'zbekiston
E-mail: hamzasacafov@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3376-0906

ShDPI professori, psi.f.d (DSc) B.Jurayev taqrizi asosida

ICHKI ISHLAR XODIMLARINING HUQUQIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada ichki ishlar xodimlarining huquqiy savodxonligini shakllantirish masalasi psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Huquqiy savodxonlik faqat normativ-huquqiy hujjatlarni bilish darajasi bilan cheklanmay, huquqiy vaziyatni anglash, normani xizmat vazifasiga mos talqin qilish, vakolat chegarasini hisobga olgan holda qaror qabul qilish, qarorni fuqaroga tushunarli va hurmatli tarzda izohlash hamda o'z xatti-harakatini refleksiv baholashni birlashtiruvchi funksional tizim sifatida talqin etiladi. Xalqaro politsiya psixologiyasi va protsessual adolat tadqiqotlari, shuningdek O'zbekiston ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlar qiyosiy-nazariy tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar xodimi, huquqiy savodxonlik, huquqiy ong, kasbiy identifikatsiya, protsessual adolat, o'zini o'zi boshqarish, huquqiy qaror, refleksiya, kasbiy madaniyat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация

В статье с психологической точки зрения анализируется вопрос формирования правовой грамотности у сотрудников органов внутренних дел. Правовая грамотность рассматривается не просто как совокупность знаний о нормативных правовых актах, а как функциональная система, объединяющая понимание правовых ситуаций, толкование норм в контексте служебных обязанностей, принятие решений в пределах полномочий, разъяснение принятых решений гражданам в уважительной и доступной форме, а также рефлексивную оценку собственных действий. Проведен сравнительно-теоретический анализ с опорой на международные исследования в области психологии полицейской деятельности и концепции процессуальной справедливости, а также на нормативные документы, регламентирующие деятельность органов внутренних дел Узбекистана.

Ключевые слова: Сотрудник органов внутренних дел, правовая грамотность, правосознание, профессиональная идентичность, процедурная справедливость, саморегуляция, правовое решение, рефлексия.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING LEGAL LITERACY AMONG INTERNAL AFFAIRS OFFICERS

Annotation

The article analyzes the issue of developing legal literacy among internal affairs personnel from a psychological perspective. Legal literacy is interpreted not merely as the extent of knowledge regarding regulatory legal acts, but as a functional system integrating the comprehension of legal situations, the interpretation of norms in the context of official duties, decision-making within the limits of authority, the explanation of decisions to citizens in a respectful and understandable manner, and the reflexive evaluation of one's own actions. A comparative-theoretical analysis was conducted, drawing upon international research into police psychology and procedural justice, as well as the regulatory documents governing the activities of internal affairs agencies in Uzbekistan.

Key words: Internal affairs officer, legal literacy, legal consciousness, professional identity, procedural justice, self-regulation, legal decision-making, reflection.

Kirish. Ichki ishlar xodimining kasbiy faoliyati huquqiy me'yorni bilish bilan boshlanadi, biroq amaliy natija me'yorning konkret vaziyatda qanday anglanishi va qo'llanishiga bog'liq. Bir xil normativ talab turli sharoitlarda tezkor baholash, vakolat doirasini aniqlash, qarorning ehtimoliy oqibatlarini oldindan ko'rish va fuqaroga tushunarli tarzda izoh berishni talab qiladi. Shu sababli xodimning huquqiy savodxonligini faqat qonun moddalari yoki idoraviy yo'riqnomalarni qay darajada eslab qolganligi bilan o'lchash kasbiy voqelikni soddalashtiradi. Huquqiy bilim qaror va xulq-atvorga aylanmasa, uning xizmat samaradorligidagi qiymati cheklangan bo'lib qoladi.

O'zbekistonda ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asosi 'Ichki ishlar organlari to'g'risida'gi Qonunda belgilangan bo'lib, xodim faoliyatida qonuniylik, fuqarolarning

huquq va erkinliklarini himoya qilish, vakolatdan belgilangan chegaralarda foydalanish kabi talablar markaziy o'rin egallaydi [1]. 2023-yilda tasdiqlangan Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi kodeksi esa xodimdan qonunchilik talablarini bilishning o'zi emas, ularga so'zsiz rioya qilish, xizmat burchini anglash, fuqarolar bilan xushmuomala va xolis munosabatda bo'lish hamda shaxsiy mas'uliyatni his etishni talab qiladi [2]. Profilaktika inspektorlarining yuridik bilimini chuqurlashtirishga qaratilgan alohida chora-tadbirlarning qabul qilingani ham kasbiy faoliyatda huquqiy tayyorgarlikning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi [3].

Psixologik jihatdan masala murakkabroq. Xodim normani bilishi mumkin, ammo vaqt bosimi, ziddiyat, xavf, guruhiy ta'sir yoki kuchli emotsional qo'zg'alish sharoitida

uning qarori bilim darajasidan tashqari o'zini boshqarish, mas'uliyat, professional identifikatsiya va adolat haqidagi ichki tasavvurlarga ham tayanadi. T. Tylerning legitimlik va protsessual adolat haqidagi ishlari odamlarning huquqqa munosabati faqat jazodan qo'rqish bilan emas, huquqiy tartibning adolatli va asosli ekaniga ichki ishonch bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi [4]. Bu fikr huquqni qo'llovchi xodimning o'ziga ham taalluqli: qonuniy xatti-harakat tashqi nazoratning natijasiga emas, kasbiy qadriyatning ichkilashtirilgan shakli bo'lishi zarur.

Politsiya faoliyatiga doir tadqiqotlarda protsessual adolat, tashkiliy adolat va xodimning o'z vakolatini legitim deb his qilishi o'rtasida barqaror aloqalar qayd etilgan [7]. Ushbu yo'nalish huquqiy savodxonlikni boshqacha ko'rishga imkon beradi. Agar xodim huquqiy normani faqat tashqi buyruq yoki nazorat vositasi sifatida qabul qilsa, bilim vaziyatga ko'ra chetlab o'tilishi mumkin. Normani fuqarolarning huquqi, kasbiy burch va o'z xizmatining ma'nosi bilan bog'lab anglash esa huquqiy bilimning xulq-atvoriga ko'chishini kuchaytiradi. Demak, huquqiy savodxonlikning psixologik tomoni bilim, qadriyat, o'zini boshqarish va muloqotning birligida namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavjud ilmiy adabiyotlarda huquqiy savodxonlik atamasi ko'pincha alohida o'ldiruv sifatida ishlatilmaydi. Politsiya xodimlari haqida gap ketganda tadqiqotchilar ko'proq protsessual adolat, legitimlik, kasbiy madaniyat, tashkiliy adolat, axloqiy tayyorgarlik va professional identifikatsiya kabi konstruktivlarni o'rganadilar. Shu bois ichki ishlar xodimining huquqiy savodxonligini psixologik tadqiqot obyekti sifatida aniqlash uchun mazkur yo'nalishlarni yagona funksional modelga keltirish zarur.

Tadqiqotning maqsadi - ichki ishlar xodimlarining huquqiy savodxonligini shakllantirishning psixologik mazmunini nazariy jihatdan aniqlash, uning tarkibiy qismlarini ajratish hamda huquqiy bilimning qonuniy va professional xulq-atvoriga aylanishini ta'minlaydigan asosiy psixologik mexanizmlarni tizimlashtirishdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Manbalarni tanlashda uch mezon qo'llanildi: birinchidan, ish huquqni muhofaza qiluvchi xodimning qarori, xulq-atvori yoki kasbiy munosabatiga doir psixologik mexanizmi tushuntirishi; ikkinchidan, huquqiy qoida va kasbiy amaliyot o'rtasidagi o'tishni izohlashga imkon berishi; uchinchidan, nashrning bibliografik ma'lumotlari va DOI yoki rasmiy elektron manbasi tekshirilishi mumkin bo'lishi. Nazariy sintezda tushunchaviy tahlil, qiyosiy tahlil va funksional modellash usullaridan foydalanildi.

Tahlil birligi sifatida 'huquqiy bilimning professional xatti-harakatga aylanishi' olindi. Har bir manbada mazkur 1-jadval.

Ichki ishlar xodimi huquqiy savodxonligining psixologik tarkibi

Tarkibiy qism	Psixologik mazmuni	Kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishi	Shakllantirish mexanizmi
Kognitiv-huquqiy	Normani bilish, huquqiy vaziyatni tanish, tushunchalar o'rtasidagi farqni anglash	Vakolat va majburiyatni ajratish; tegishli normani topish va vaziyatga bog'lash	Muammoli vaziyatlar, normativ keyslar, hujjat bilan ishlash
Qadriyat-motivatsion	Qonuniylik, inson huquqi, xolislik va kasbiy burchni ichki qadriyat sifatida qabul qilish	Qulaylik yoki guruh bosimidan qat'i nazar qonuniy variantni tanlash	Kasbiy etika, huquqiy sotsializatsiya, rahbarning shaxsiy namunasi
Regulyativ-irodaviy	O'zini nazorat qilish, impulsni boshqarish, mas'uliyat va qaror barqarorligi	Vaqt bosimi va nizoda vakolat chegarasidan chiqmaslik	Vaziyatli trening, stress ostida qaror mashqlari, debriefing
Kommunikativ-protsessual	Hurmat, xolislik, tushuntirish, fuqaroga fikr bildirish imkonini berish	Huquqiy qarorni tushunarli asoslash; muloqotda qadr-qimmatni saqlash	Protsessual adolat ko'nikmalari, rol o'yinlari, kuzatuv va teskari aloqa

o'tishga xizmat qiladigan mexanizmlar - norma haqidagi bilim, adolatni idrok etish, motivatsiya, professional identifikatsiya, o'zini boshqarish, muloqot, rahbarlik va refleksiya - ajratib olindi. Keyin ular ichki ishlar xodimining kasbiy vazifalari bilan semantik jihatdan moslashtirilib, huquqiy savodxonlikning konseptual tarkibi shakllantirildi. Bunday usul yangi empirik natija da'vo qilmaydi; u keyingi psixodiagnostik va empirik tekshiruv uchun nazariy model yaratishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Nazariy tahlil huquqiy savodxonlikni ikki darajada farqlash zarurligini ko'rsatadi. Birinchi daraja deklarativ bilimdir: xodim qaysi normativ hujjat nima haqida ekanini, o'z vakolatini, fuqarolarning asosiy huquqlarini va muayyan protsedura talablarini biladi. Ikkinchi daraja funksional huquqiy savodxonlik bo'lib, unda shu bilim xizmat vaziyatini to'g'ri tasniflash, muqobil harakatlar orasidan qonuniy variantni tanlash, qarorni asoslash va uning bajarilish usulini nazorat qilishga xizmat qiladi. Kasbiy nuqtayi nazardan aynan ikkinchi daraja hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bunday farqlash huquqiy savodxonlik va huquqiy ongni aynanlashtirib yubormaslikka ham yordam beradi. Huquqiy ong qonun, adolat, vakolat va javobgarlik haqidagi kengroq tasavvurlar, baholar va munosabatlarni qamrab oladi. Huquqiy savodxonlik esa ana shu tasavvurlar bilan mustahkamlangan bilimning muayyan professional vazifani hal qilishdagi amaliy funksiyasidir. U normani topishdan boshlanib, uni vaziyatga tatbiq etish va natijani refleksiv baholash bilan yakunlanadi.

Tyler va Huo tadqiqotlarida odamlar huquqiy institutlar bilan munosabatni faqat natija foydali yoki zararli bo'lganiga qarab emas, qaror qanday usulda qabul qilingani, shaxsga hurmat ko'rsatilgani va hokimiyat xolis bo'lgani orqali ham baholashi ko'rsatiladi [5]. Sunshine va Tyler politsiya legitimligini shakllantirishda protsessual adolatning alohida rolini ko'rsatgan [6]. Ichki ishlar xodimining huquqiy savodxonligi shundan kelib chiqib, 'to'g'ri qaror' bilan cheklanmaydi; qarorning huquqiy jihatdan to'g'ri usulda amalga oshirilishi ham uning tarkibiga kiradi.

Huquqiy sotsializatsiya nazariyasi bu xulosani yana bir jihatdan to'ldiradi. Trinkner va Tyler huquqqa munosabat jazoga asoslangan majburlovchi model yoki umumiy qadriyat, adolat va legitimlikka tayangan kelishuvchan model asosida shakllanishi mumkinligini ko'rsatadi [8]. Xodim uchun ham bu farq muhim: normani faqat jazodan qochish uchun bajarish bilan uni professional mas'uliyatning ichki talabi sifatida bajarish bir xil psixologik jarayon emas. Ikkinchi holat xulq-atvorning barqarorligini ko'proq ta'minlaydi.

Tarkibiy qism	Psixologik mazmuni	Kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishi	Shakllantirish mexanizmi
Refleksiv	O'z qarori va usulini baholash, xatoni tan olish va tuzatish, bilimni yangilash	Noto'g'ri amaliyotni takrorlamaslik; tajribadan huquqiy xulosa chiqarish	Reflektiv suhbat, superviziya, xizmat holatlarini tahlil qilish

Shakllantirishning asosiy psixologik mexanizmlari

Birinchi mexanizm – bilimni ma'no bilan bog'lashdir. Huquqiy tayyorgarlik faqat qoidani qayta aytib berish bilan cheklansa, xodim o'rgangan materialni yangi yoki noaniq vaziyatga ko'chirishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun o'qitishda 'qaysi modda?' savoli bilan bir qatorda 'nega aynan shu norma?', 'u qaysi huquqni himoya qiladi?', 'vakolatning chegarasi qayerda?' va 'boshqa qonuniy variant bormi?' kabi savollar ishlatilishi zarur. Mazmunli o'rganish norma va kasbiy vazifa o'rtasidagi aloqani kuchaytiradi.

Ikkinchi mexanizm - professional identifikatsiya va o'z vakolatining legitimligini anglash. Bradford va Quinton xodimning o'z vakolatiga ishonchi tashkilot bilan identifikatsiya va rahbariyatning adolatli munosabati bilan bog'liqligini ko'rsatgan [11]. Gierszewski va hammualliflar ham politsiya xodimining professional identifikatsiyasi missiya, qadriyatlar, tashkilot madaniyati va xizmat sharoiti bilan shakllanishini qayd etadi [18]. Huquqiy savodxonlik nuqtayi nazaridan bu shuni anglatadiki, xodim qonunni o'z kasbiy rolga tashqi cheklov sifatida emas, kasbiy vakolatning manbai va chegarasi sifatida qabul qilishi lozim.

Uchinchi mexanizm - tashkilot ichidagi adolat. Wolfe va Lawson 143 tadqiqotga tayangan meta-tahlilda jinoiy adliya tizimi xodimlari orasida tashkiliy adolat ishga oid munosabat va xulq-atvor bilan barqaror bog'liq ekanini ko'rsatadi [13]. Bradford va hammualliflar adolatli ichki jarayonlar xodimning tashkilot bilan identifikatsiyasi, hamkorlikka moyilligi va qoidalarga rioya qilish motivatsiyasini kuchaytirishini aniqlagan [10]. Demak, xodimdan qonuniy va xolis xulq talab qiladigan tashkilotning o'zi ham baholash, rag'batlantirish, intizomiy choralar va rahbar-xodim munosabatida tushunarli hamda adolatli tartiblarni saqlashi zarur.

To'rtinchi mexanizm - o'ziga samaradorlik va vaziyatli mashq. Yesberg va hammualliflarning yangi xodimlar bo'yicha tadqiqotida ichki protsessual adolatning tashqi protsessual adolatga o'tishida o'ziga samaradorlik qisman vositachi rol o'ynashi ko'rsatilgan [15]. Nazariy jihatdan bu muhim: xodim

2-jadval.

Ilmiy manbalarda huquqiy-professional xulqni shakllantiruvchi mexanizmlar

Manba	Asosiy tushuncha	Nazariy natija	Huquqiy savodxonlik uchun ahamiyati
Tyler, 2006 [4]	Legitimlik va protsessual adolat	Qoidalarga rioya qilish faqat sanksiya bilan izohlanmaydi; adolat va legitimlik ham muhim	Normani ichki asoslangan kasbiy talab sifatida qabul qilish
Trinkner, Tyler, 2016 [8]	Huquqiy sotsializatsiya	Huquqqa munosabat majburlovchi yoki qadriyatlarga tayangan yo'l bilan shakllanishi mumkin	Bilim bilan huquqiy qadriyat va mas'uliyatni birga rivojlantirish
Bradford va boshq., 2014 [10]	Tashkiliy adolat	Adolatli ichki jarayonlar identifikatsiya va qoidalarga rioya motivatsiyasi bilan bog'liq	Rahbarlik va ichki tartibni o'quv muhitining qismi sifatida ko'rish
Bradford, Quinton, 2014 [11]	Xodimning o'zini legitim deb anglashi	Tashkilot bilan identifikatsiya va rahbariyat adolati o'z vakolatiga ishonch bilan bog'liq	Vakolatni huquqiy mas'uliyat va kasbiy rol bilan birlashtirish
Wolfe, Lawson, 2020 [13]	Tashkiliy adolat meta-tahlili	Adolat idroki xodimlarning ishga oid munosabat va xulqi bilan barqaror aloqador	Huquqiy xulq uchun adolatli tashkiliy iqlim zarurligini asoslaydi
Chen va boshq., 2021 [14]	Ichki va tashqi protsessual adolat	Rahbarning adolatli munosabati xodimning o'z legitimligi va fuqaroga adolatli munosabati bilan bog'liq	Ichki tajriba tashqi huquqiy muloqotga ko'chishi mumkin

normani bilibgina qolmasdan, murakkab vaziyatda uni to'g'ri qo'llay olishiga ishonishi kerak. Bunday ishonch ma'ruza orqali emas, bosqichma-bosqich muvaffaqiyatli bajarilgan amaliy vazifalar, modellashtirilgan nizolar, kuzatuv va malakali testkari aloqa orqali shakllanadi.

Beshinchi mexanizm - protsessual kommunikatsiya. Politsiya legitimligi bo'yicha sistematik sharhda fuqaroga ovoz berish imkonini yaratish, qarorda xolislikni namoyon etish, hurmat bilan munosabat qilish va ishonchli niyatni ko'rsatish protsessual adolatning markaziy elementlari sifatida ajratilgan [9]. Bu ko'nikmalar huquqiy savodxonlikning kommunikativ tomonini ochadi. Xodimning qarori qonuniy bo'lishi bilan birga, fuqaro uning sababi va tartibini tushuna oladigan tarzda ifodalaniishi kerak.

Oltinchi mexanizm - refleksiya. Xizmat vaziyatidan keyingi qisqa tahlil xodimga 'qonuniy natijaga erishdimmi?' savolidan tashqari 'qaysi dalilga tayandim?', 'qaysi vakolatdan foydalandim?', 'fuqaroning huquqi yetarli hisobga olindimi?', 'muloqot usuli vaziyatni kuchaytirdimi yoki yumshatdimi?' kabi savollarni qo'yishga yordam beradi. Refleksiya xatoni faqat intizomiy hodisa sifatida emas, kasbiy o'rganish materiali sifatida ko'rish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, refleksiya javobgarlikni susaytirmaydi; aksincha, xodimning o'z qaroriga ongli egalik qilishini kuchaytiradi.

Kasbiy etika bo'yicha maxsus tayyorgarlik ham huquqiy savodxonlikning qadriyat qatlamini mustahkamlaydi. Hooke politsiya kasbiy etikasi bo'yicha treningni ziddiyatli vaziyatlarni tanish va professional qaror mezonlarini muhokama qilish vositasi sifatida ko'radi [17]. Chan esa politsiya madaniyatini o'zgaras stereotiplar to'plami emas, tashkiliy maydon va xodimlar tajribasi o'zaro ta'sirida shakllanadigan dinamik tizim sifatida talqin qiladi [16]. Demak, huquqiy savodxonlikni shakllantirish individual o'qitish bilan tugamaydi; u xizmat jamoasi, rahbarlik uslubi va kundalik amaliyotda qo'llab-quvvatlanishi kerak.

Manba	Asosiy tushuncha	Nazariy natija	Huquqiy savodxonlik uchun ahamiyati
Yesberg va boshq., 2024 [15]	O'ziga samaradorlik	Ichki adolatning tashqi adolatga ta'sirida o'ziga samaradorlik qisman vositachi	Amaliy mashq va teskari aloqa orqali ishonchli huquqiy harakatni rivojlantirish

Huquqiy savodxonlikni shakllantirishning bosqichli modeli

Yuqoridagi natijalar asosida huquqiy savodxonlik shakllanishini besh bosqichli psixologik jarayon sifatida tasvirlash mumkin. Birinchi bosqich - huquqiy orientatsiya: xodim o'z vakolati, asosiy taqiqlar, protseduralar va fuqarolarning huquqlarini anglaydi. Ikkinchi bosqich - mazmuniy ichkilashtirish: norma kasbiy burch, inson huquqi va xizmat missiyasi bilan bog'lanadi. Uchinchi bosqich - vaziyatli qo'llash: xodim real yoki modellashirilgan holatda normani tanlaydi, muqobil harakatlarni solishtiradi va qaror beradi. To'rtinchi bosqich - protsessual amalga oshirish: qaror hurmat, xolislik va tushuntirish talablari asosida bajariladi. Beshinchi bosqich - reflektiv mustahkamlash: xodim natijani, usulni va ehtimoliy xatolarni tahlil qiladi.

Bu modelda bosqichlar bir yo'nalishli zanjir emas. Refleksiya yangi huquqiy ehtiyojni aniqlashi, yangi bilim esa oldingi qadriyat yoki qaror mezonini qayta ko'rib chiqishga olib kelishi mumkin. Shu sababli huquqiy savodxonlik bir marta shakllanib tugaydigan sifat emas; qonunchilik yangilanishi, yangi xizmat vazifasi va kasbiy tajriba bilan doimiy ravishda qayta tuziladigan kompetensiyadir.

Modelning tashkiliy sharti - adolatli va o'rgatuvchi professional muhit. Agar xodim xatoni yashirishga majbur bo'ladigan, savol berish zaiflik sifatida qabul qilinadigan yoki qoidalar rahbar va bo'ysunuvchi uchun turlicha qo'llanadigan muhitda ishlasa, formal bilim ko'payishi mumkin, biroq reflektiv huquqiy savodxonlik rivojlanishi qiyinlashadi. Aksincha, aniq talab, izchil nazorat, huquqiy asoslangan rahbarlik va sifatli teskari aloqa bilimni kundalik odatga aylantirish uchun psixologik tayanch yaratadi.

Shu jihatdan O'zbekiston ichki ishlar organlaridagi kasbiy madaniyat va xizmat intizomi kodeksining talablari [2] faqat intizomiy me'yor sifatida emas, xodimning professional o'zini anglashini tashkil etuvchi psixologik ramka sifatida ham qaralishi mumkin. Kodeksdagi xushmuomalalik, xolislik, mas'uliyat va qonunchilikka qat'iy rioya talablarini alohida-alohida o'qitishdan ko'ra, ularni bir vaziyat ichida qaror va muloqot mezonlari sifatida mashq qilish samaraliroq nazariy yo'nalishdir.

Muhokama. Tahlil natijasi ichki ishlar xodimining huquqiy savodxonligini 'huquqiy bilimlar miqdori' bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan yetarli emasligini ko'rsatadi. Xodimning bilimli bo'lishi va qonuniy harakat qilishi o'rtasida psixologik vositachilar mavjud: normaga munosabat, kasbiy identifikatsiya, o'zini boshqarish, adolatni idrok etish, o'ziga samaradorlik va muloqot usuli. Shu sababli bilimni tekshiradigan test bilan funksional huquqiy savodxonlikning faqat bir qismi o'lchanadi.

Protsessual adolat tadqiqotlari bu masalaning fuqarolar bilan aloqador qatlamini ochadi. Mazerolle va hammualliflarning sistematik sharhi protsessual adolatga asoslangan politiya muloqoti fuqarolarning qoniqlishi, ishonchi, legitimlik idroki va hamkorligi bilan ijobiy bog'liqligini ko'rsatadi [9]. Tyler esa politiyada protsessual adolatni nazariy jihatdan chuqurroq baholab, uning legitimlik va hamkorlikni tushuntirishdagi salohiyatini ta'kidlaydi [7]. Huquqiy savodxonlik uchun bundan keladigan xulosa shuki, xodim qonunni to'g'ri qo'llashni qarorning mazmuni va uni amalga oshirish usuliga ajratib yubormasligi kerak.

Tashkiliy adolat bo'yicha tadqiqotlar esa ichki muhitning rolini ko'rsatadi. Wolfe va Nix rahbarning

protsessual adolatsizligi tashkilotga ishonchning pasayishi bilan bog'liqligini, xodimning o'zini legitim deb anglashi esa ishonchni qo'llab-quvvatlashini aniqlagan [12]. Chen va hammualliflar Tayvan politiyasi misolida rahbarning ichki protsessual adolati xodimning fuqaroga nisbatan tashqi protsessual adolatiga bevosita va o'z legitimligi orqali bilvosita aloqadorligini ko'rsatadi [14]. Bu natijalar huquqiy savodxonlikni shakllantirish dasturi faqat tinglovchi xodimga qaratilmasligi, rahbarlik amaliyoti va jamoa iqlimi ham uning tarkibiga kirishi kerakligini anglatadi.

Professional identifikatsiyaning kuchli bo'lishi ham bir yoqlama ijobiy hodisa sifatida talqin qilinmasligi kerak. Bradford va hammualliflar tashkilot bilan identifikatsiya ko'plab ijobiy natijalar bilan birga, ayrim sharoitlarda buyruqqa tanqidiy bo'lmagan itoatkorlik xavfini ham tug'dirishi mumkinligini qayd etadi [10]. Huquqiy savodxonlik nuqtayi nazaridan sog'lom professional identifikatsiya 'tashkilot nima desa shu to'g'ri' degan qarash emas, tashkilotning qonuniy missiyasi va huquqiy chegaralariga sodiqlikni anglatadi. Shuning uchun xodimga buyruq, idoraviy odat va qonuniy talab o'rtasidagi farqni anglashga imkon beradigan tanqidiy huquqiy tafakkur ham zarur.

Nazariy modeldan kelib chiqib, ichki ishlar xodimlarining huquqiy savodxonligini baholashda kamida to'rt turdagi ko'rsatkichni birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq: normativ bilim; vaziyatli qaror; qarorning huquqiy asosini tushuntira olish; protsessual muloqot va refleksiya. Masalan, respondentga biror xizmat vaziyati berilib, u qaysi vakolatni tanlashi, nima uchun tanlashi, fuqaroning qaysi huquqini hisobga olishi va qarorini qanday izohlashi so'ralishi mumkin. Bunday format oddiy testga qaraganda huquqiy savodxonlikning funksional tabiatiga yaqinroq.

Maqolaning cheklovi shundaki, taklif etilgan model nazariy sintez mahsulidir va O'zbekiston ichki ishlar xodimlari tanlanmasida alohida empirik sinovdan o'tkazilmagan. Shu sababli tarkibiy qismlar o'rtasidagi sababiy bog'lanishlar hozircha gipoteza sifatida qaralishi kerak. Keyingi tadqiqotlarda xizmat staji, bo'linma turi, lavozim, yuridik tayyorgarlik darajasi va rahbarlik iqlimini nazorat qilgan holda huquqiy savodxonlikning kognitiv, qadriyat, regulativ va kommunikativ ko'rsatkichlari o'rtasidagi aloqalarni tekshirish zarur.

Xulosa va takliflar. Ichki ishlar xodimining huquqiy savodxonligi faqat normativ-huquqiy hujjatlarni bilish bilan cheklanmaydi. U huquqiy vaziyatni to'g'ri anglash, tegishli huquqiy normani talqin qilish, qonuniy qaror qabul qilish, ushbu qarorni protsessual talablarga muvofiq amalga oshirish hamda erishilgan natijani tahlil qilib baholashni ham qamrab oladi. Huquqiy savodxonlikning psixologik tarkibida kognitiv-huquqiy, qadriyat-motivatsion, regulativ-irodaviy, kommunikativ-protsessual va reflektiv komponentlarni ajratish mumkin. Mazkur komponentlarning hech biri alohida holda xodimning barqaror qonuniy xulq-atvorini to'liq ta'minlay olmaydi. Shu sababli ular o'zaro bog'liq va yaxlit tizim sifatida rivojlantirilishi lozim. Huquqiy bilimlarning kasbiy xulq-atvorga aylanishida xodimning o'z kasbi bilan identifikatsiyalashuvi, qonuniy vakolatning legitimligini anglash, o'z imkoniyatlariga ishonish hamda o'zini o'zi boshqarish qobiliyati muhim vositachi mexanizmlar vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, tashkilotdagi adolat muhiti va

rahbarning xodimlarga bo'lgan munosabati ham huquqiy savodxonlik shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xodimdan xolislik va qonuniylik talab qilinadigan tizimda ushbu tamoyillar ichki boshqaruv va xizmat munosabatlarida ham izchil namoyon bo'lishi zarur.

Ichki ishlar xodimlarining huquqiy tayyorgarligini tashkil etishda faqat ma'ruza mashg'ulotlari va nazorat testlari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ta'lim jarayonida vaziyatli keyslar, rolli o'yinlar, stress sharoitida qaror qabul qilish

mashqlari, protsessual muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish hamda xizmat vaziyatlarini refleksiv tahlil qilish usullarini birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq. Keyingi empirik tadqiqotlarda ham huquqiy savodxonlikni faqat bilim testi asosida baholashdan voz kechib, huquqiy bilim, vaziyatga mos qaror qabul qilish, qarorni huquqiy jihatdan asoslash, kommunikativ-protsessual xulq-atvor va refleksiya ko'rsatkichlarini qamrab oluvchi kompleks diagnostikadan foydalanish zarur.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi O'RQ-407-son "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: <https://lex.uz/docs/3027843> (murojaat sanasi: 30.08.2026).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: <https://lex.uz/uz/docs/6364837> (murojaat sanasi: 30.08.2026).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-noyabrdagi PQ-23-son "Ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlarining yuridik yo'nalishdagi bilimlarini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: <https://lex.uz/docs/5748796> (murojaat sanasi: 30.08.2026).
4. Tyler T. R. Why People Obey the Law. - Princeton: Princeton University Press, 2006. - 299 p. - DOI: 10.2307/j.ctv1j66769.
5. Tyler T. R., Huo Y. J. Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts. - New York: Russell Sage Foundation, 2002. - 264 p.
6. Sunshine J., Tyler T. R. The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing // Law & Society Review. - 2003. - Vol. 37, No. 3. - P. 513-548. - DOI: 10.1111/1540-5893.3703002.
7. Tyler T. R. Procedural justice and policing: A rush to judgment? // Annual Review of Law and Social Science. - 2017. - Vol. 13. - P. 29-53. - DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-110316-113318.
8. Trinkner R., Tyler T. R. Legal socialization: Coercion versus consent in an era of mistrust // Annual Review of Law and Social Science. - 2016. - Vol. 12. - P. 417-439. - DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-110615-085141.
9. Mazerolle L., Bennett S., Davis J., Sargeant E., Manning M. Legitimacy in policing: A systematic review // Campbell Systematic Reviews. - 2013. - Vol. 9. - P. i-147. - DOI: 10.4073/csr.2013.1.
10. Bradford B., Quinton P., Myhill A., Porter G. Why do 'the law' comply? Procedural justice, group identification and officer motivation in police organizations // European Journal of Criminology. - 2014. - Vol. 11, No. 1. - P. 110-131. - DOI: 10.1177/1477370813491898.
11. Bradford B., Quinton P. Self-legitimacy, police culture and support for democratic policing in an English constabulary // The British Journal of Criminology. - 2014. - Vol. 54, No. 6. - P. 1023-1046. - DOI: 10.1093/bjc/azu053.
12. Wolfe S. E., Nix J. Police officers' trust in their agency: Does self-legitimacy protect against supervisor procedural injustice? // Criminal Justice and Behavior. - 2017. - Vol. 44, No. 5. - P. 717-732. - DOI: 10.1177/0093854816671753.
13. Wolfe S. E., Lawson S. G. The organizational justice effect among criminal justice employees: A meta-analysis // Criminology. - 2020. - Vol. 58, No. 4. - P. 619-644. - DOI: 10.1111/1745-9125.12251.
14. Chen F.-L., Sun I. Y., Wu Y., Wang S.-Y. K. Does officer self-legitimacy mediate the linkage between internal and external procedural justice? Evidence from Taiwanese police officers // Policing: An International Journal. - 2021. - Vol. 44, No. 5. - P. 893-908. - DOI: 10.1108/PIJPSM-03-2021-0047.